

BERBAK MAPAN: IHURRETAKO LEKU-IZENAK

Alberto Errazti

Sabin Apraizen 1951ko Bizkaiko mapa zatia, izenak kenduta.

ALBERTO ERRAZTI (1961-)

Alberto Errazti Igartua Arrasaten jaio zen 1961eko ekainaren 10ean, aita Aretxabaletako Markitegi baserrikoa eta ama Oñatiko Uribarri auzokoa, baina hamar urterekin Bilbora joan zen familiarekin. 1985ean, Deustuko Unibertsitatean Euskal Filologian lizentziatu eta Durangora ezkondu zen M. Carmen Txintxurretarekin. Durangoko Frai Juan Zumarraga institutuko euskal hizkuntza eta literatura irakaslea izan da erretiratu arte.

Toponimiaren alorreko hainbat ikerlanetan parte hartu du, Durango, Garai, Iurreta, Izurtza, Mañaria eta Zaldibar aldean bereziki. *Eraz* aldizkariko «Bertako hizkera» zutabean idatzi du eta Durangoko Alpino Tabira mendizale taldearen Katazkan ere mendi ibilaldi edo toki-izenei buruzko artikulua plazaratu ditu. Bere liburutik aipagarrienak: *Iurreta Elizateko Euskara eta Toponimia* (Iurreta Udala, 1994); *Bidaide-Euskal Herria mendiz mendi bidez bide* (Euskaldunon Egunkaria, 2002); *Zaldutik Zaldibarrera toponimia barrenean* (Euskaltzaindia, 2004).

Toponimiaren zirrikituetan luzaroan ikertu ondoren, Alberto gogoeta honekin itzultzen da Iurreta aldeko leku-izenetara:

«Urteak aurrera doazela eta, beharrezkoa izaten da atzera begirako unetxo batean pa-txadaz aztertzea egindako ikerlanen bilakaera zein izan den. 30 urte igaro dira Ihurretako toponimia batu nuenetik, eta oraindik akordatzeko naiz Alfontso Irigoienek behin eta berriro errepikatzen zigun leloaz: «Toponimia lanak inoiz ez dira amaitzen...». Zuzen zebilen, bai, gure maisua, zeren leku-izenen zerrenda hutsekin hasi ginenetik gaur eguneko normatibizazioaren eta normalizazioaren arteko bereizketara heldu arte hainbat arauen bilakaera bizi izan dugu denboraren harian.

Gogora etorri zait Historia jakintzagaiaz Miguel Unamunok egindako bereizketa: batetik, «historia» litzateke gertaturikoaren narrazio ofiziala; eta bestetik, «intrahistoria» egunero-koan jendeak bizi izandakoa. Toponimiarekin ere antzerako ikuspegia erabil dezakegula pentsatzen dut, hau da, toki-izen bat normatibizatze erabilitako urratsak (datuen biltzea, arautzeko irizpideak, mapetan txertatzeko baldintzak...) erakunde ofizialen lanekin lotuko nituzke, eta ikertzaileak landa-lanean jasotako istorioak, anekdotak... toponimiaren barrukiekin. Hortaz, erdi-ezkituko horiek guztiak argitara ekartzen ahalegindu gara oraingo honetan; dokumentazioa eta ahozketasuna ahazteke, jakina».

IHURRETAKO LEKU-IZENAK

APASKOLA

Abeltzaintza eta basogintza jarduerak oso garrantzitsuak izan dira gure elizateetan. Baso eta korten jabetza eta erabilera eztabaidagai izan ditugu antzinatik, eta Belen Bengoetxeak¹ ateratako ondorioak argi-argiak dira: nobleziakoak zirela tirabira hauetan esku hartzen zuten partikularrak, dirudunak eta elizatez kanpokoak. Adibide gisa, hortxe dugu 1722ko «Apaskola auzia». Labur-labur adierazteko: Ibarruriko Igartuakorta eta Ihurretako Apaskola bata bestearen alboan zeudenez, batzuek frogatu nahi zuten biak bat zirela eta Ibarrurikoa; besteek, aldiz, bereziak eta Apaskola izenekoa Ihurretakoa. Bakoitzak bere udalerrian jarraitzen du egun.

Jatorriaren eskizari, latineko *Abbas* –apaiz– delakotik eratortzea litzateke logikoa, nire iritziz, XVI. gizaldian dokumenta daitekeen Durangerriko Apamasterioren antzera.

ARANDIA

Ihurreta leku-izenarekin batera Arandia dugu bertako toponimorik zaharrena, 1075 urtetik aldatzeke agertzen zaiguna:

*«pro illo loco de Arandia. Postquam concessum fuit illum monasterium S. Martini de Hurrieta...».*²

Bengoetxeak berresten du eremuaren inportantzia:

«Arandian kokatuta zegoen Iurretan produkzioz handiena lortzen zuen ola, baita ere izen bereko errota. Honek adierazten du toki honek garai batean izan zuen garrantzi ekonomikoa. Gogoratu baita ere, bertan, Arandian, Torretxea eta baseliza ere bazeudela, elementu guztien artean eremu feudalaren ezaugarriak osotuz...». (89 or.)

Esanahiari dagokionez, ‘hango’ edo ‘urrunagoko’ aldea adierazten du gaztelaniazko *Allenderen* parekoa denak; ifrentzua Ona(i)ndia da, ‘hemengo’ edo ‘hurreko’ aldea, *Aquende* gaztelaniazko bertsioan.

Dokumentuetan toponimoa bera ez aldatuagatik ere, bertako eraikinen joera zaharrena auzoaren Arandia izena aurretik jartzea dugu, lehen osagaia balitz bezala: 1704, *Arandiagoitia*; 1746, *Arandia Yturrioz*, *Arandia Aldecoa*, *Arandia*

1. Belen Bengoetxea Rementeria, *Iurretak: ertarotik XX. mendera, arte eta historia*, Gerediaga Elkartea, Abadiño, 1998. 94 or.

2. Alfonso Irigoyen, *En torno a la toponimia vasca y circumpirenaica*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbao, 1986. 16 or.

Varrenengoa, Arandia Goitia, Arandia torre; 1796, Arandia Yturrioz, Arandia Aldecoa, Arandia Barrenengoa, Arandia torre...

Ahozko emaitzetan ez zaio Arandiarik gehitzen izenari: *Aldéko, Barrenéngo, Ittúrri(o)tz, Lebeitti, Torre*. Baina auzoari *Arándidxà* esaten zaio.

ARRIPAUSUETA

Toki-izenak berak adierazten duen moduan, XX. mendean Ebroko zubia eraiki aurretik harri solteak egon ziren jarrita uretan Durangoko Mikelditik Ihurretako plazara joateko, horrexegatik harri + pausu + eta. Hala ere, ibaiaren emaria handia zenetan, arriskua ekiditeko Ihurretakozubitik (Maspe) luzatzen zen galtzada nagusira hurbildu behar izaten zen jendea batetik bestera igarotzeko. Ahozkoan *Ébro* erabili arren, bertakoek ez zekiten zergatia. 1863an baserriari berari ere *Arripauseta-echev^a* ipini zioten jabetza-erregistroan.

Bada Landako aldean izen bereko beste Arripauseta bat, erdi desegindako presaren aldean. Kasu honetan, ez da zubirik altxatu, eta gaur egun lau harlauza eta porlan zati bat ikus daitezke harrien gainean ziurrago zeharkatzeko. Toponimoari dagokionez, Oromiñon bezala, espainolaren presioagatik desegokia den *Arriposuetas* zabaldu da euskaldunak ez direnen artean.

Durango eta lurreta arteko harripausoak XX. mendearen hasieran (Germán Zorraquin).

ASMOKIL

Kofradietako baso bat dugu Lasiazzelairen aldameneko muinoa. XVIII. mendeko dokumentuetan *Achmoquill(a)* izendatzen zaio inguruari, baina beheko basoari *Achmoquilbarrena*; 1890ean, aldiz, «*Achmoquil o Achbarrena y Achgania*» irakur daiteke.

Geomorfologiari begira, tontor bik osatzen dute multzoa: Asmokil eta Asmokiltxiki. Leku-izenaren osagaiak hauek lirатеke: A(t)x (haitz) + mokil (koskor biribila, mokor). *Axkórre*, *Láxierselei* eta *Oxínurdiñen* egindako eran, ihurretar nagusiek eutsi egiten diote oraindino sabaiko ahoskerari: *Axmókil*.

BAKIXA

«Kofradia dugu herri barneko banaketa politiko administratiboa. Banaketa hau erabiltzen zen auzoen kezkak bideratzeko, udalerako hautaketak egiteko e.a. Baselizak izan ziren kofradien batzarrak egiteko erabili ziren bilguneak...» (121 or.)

Bengoetxearen azalpena irakurri ondoren, galdera bat datorkit burura: horiek horrela izanda, ermitek baldintzatzen al zituzten kofradien izenak? Ezaguna den legez, hagianimoak berriagoak izaten dira toponimoak baino. Hori dela eta, hagianimoekin batera toponimoak txertatzen ditu gure historialariak ere:

«Amatzako San Martin, Goiuriko Andra Mari, Garaizarreko San Mames, Bakixako San Sebastian, Orozketako Santiago, Oromiñoko San Markos, Gaztañatzako San Kristobal, Uribeko Santa Marina eta Lazkoitiko San Andres». (167-182 or.)

Orduan, Ihurretako kofradiak honako hauek lirатеke, nire aburuz: Bakixa, Goiuria, Ihurreta, Oromiño, Orozketa eta Uribe. Bat nator Udalak argitaratutako 2022ko gidan Jon Irazabalek aipatu zituen kofradien izenekin, San Markoren kasuan izan ezik.

Bakixako baselizaren santu zaharra San Fausto zen eta horrexegatik agertuko zitzaigun zenbait dokumentutan izen hori (ez San Sebastian), eta XVIII. mendeko Fogeraioetan *Baquijano* edo *Vaquijano* ditugu ahozko *Bakíxaren* aldamenean.

Amaitzeko, jatorriari buruzko ohartxo bat:

«*Bakio se registra como Bachio [...] Existe además con suf. -ano la cofradía de Baquijano en Yurreta, cfr. Fog. 1704, pop. Baki[dž]a...*». (ETVC, 29 or.)

Irigoienek aditzera eman zigun *Baquijano* Bakio toponimoaren aldaera zela, zeina *Baccius* latindar antroponimoaren eratorritzat jo zuen.

BERESIGANA

«Bereziganeri, Durangon Montequemado deitzen zitzaiola akordatzen naiz. Eta hantxe gainean jartzen zutela Espainiako bandera liberazioaren egunean...»³ idatzi zuen Joseba Sarrionandiak.

Garraibideen garapenak sekulako iraultza eragin du Euskal Herriko bizimodu-
duan, Xabier Lizardiren *Bultzi-leiotik* olerkia lekuko. 1889. urtean inauguratutako
Durango-Zumarraga trenak, Durangoko Mikeldiko zubia (oraindik zutik dirau)
zeharkatu eta gero, Ihurretatik Abadiñoko Matiena auzora luzatzen zuen bere
ibilbidea gaur egungo N-634 errepidean zehar. Garai hartan, bultzia mugitzeko
lehengaia ikatza zenez, tarteka txinpartaren bat botatzen zuten aldamenetara, eta
inguruko basoak erre. Hori zela eta sortu zitzaigun *Montequemau* toponimoa.
Garaizarkoek, ostera, *Beresigáne* esaten zioten beti: Beresi (zuhaitz desberdinez
osatutako basoa) + gane (goiko aldea).

Erpin geodesikoa duen muinoaren geomorfologiari buruz ari bagara, gogo-
ratu behar da Espainiako bandera jartzen zuten tontorra garaia goa zela, 70eko
hamarkadan eraikitako AP-8 autopista egiteko hainbat metro kendu zitzaiolako
gainari, bertako lurrak errepidearen zorua berdintzeko erabili ziren eta.

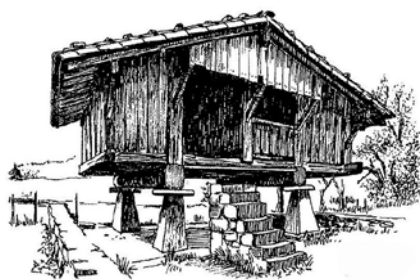
ERTZILLA

XVII. mendeko Ertzilla baserriko garaia dugu oraindik zutik mantentzen zaigun
eraikin bakarra inguruotan, 80ko hamarkadan Bizkaiko Foru Aldundiak berritu-
rikoa. Basetxea bera erdi jausita dago, eta besteak (Ertzillurruti eta Ertzilbengoa)
desagertu egin ziren industriarako azpiegitura berriak eraikitzen hasi zirelako:
hasieran, EITB eta Ertzaintza; gero, pabiloiak eta bertaratzeko sarbideak.

Dokumenturik zaharrenetan, (*H*)erçilla eta (*H*)ercilbengoa baino ez ditugu
bistaratuko. Ahozkoan, *Ertzille* edo *Ersille* ez-
painetaratzeari ohikoa dugu lekukoen artean.

Esanahiari begira, Irigoienek hipotesiak
honako osagaiok bereizten ditu: ert- (erdiko
lekua) + zil (zilbor, sakonune).

*«Por ello hay que pensar en la palabra
empleada en la Rioja en castellano cil, que
en lengua vasca significa ‘ombiligo’[...] natu-
ralmente aplicado al terreno, como al parecer
sucede en los numerosos Ertzila...»*⁴

Ertzilgo garaia (Markos Basterretxea).

3. Joseba Sarrionandia, *Akordatzen*, Txalaparta, Tafalla, 2004.

4. Alfonso Irigoyen, *De Re Philologica Linguae Uasconicae II*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao, 1987. 257 or.

GARAIZAR

«Garaizarkoa naizela akordatzen naiz. Baina nor ez da ba Garaizarkoa?» Bere jatorriaz ari zaigu Joseba *Akordatzen* liburuan, umetako denboraz. Belen urrunago joan eta bertoko ermitaren antzinatasuna azpimarratzeko hipotesia botatzen digu bere liburuan: Goi Ertaroko nekropolia egon zitekeela bertan. Orduan, XVI. mendeko dokumentuetan maiz agerturikoa baino askoz lehenagokotzat jo dezakegu leku-izena ere.

Esangura aztertuz gero, mugakidea den Garai altu batean egoteagatik, Garai (altu) + zar (aspaldikoa) osagaiak izan litezkeelako ustea dut, inguru hori ere Ihurretako herrigunea baino gorago kokatzen baita. Hala ere, bada beste aukera bat ere, nire lekukoa izandako Victoriano Etxeita Atutxak aitatutakoaren haritik: «*Garai esaten dxakok ganau kortiai, gañien sabaidxaz*».

Garai osagaiak, orduan, aletegi edo animalientzako gordelekutzat erabiltzen zen eraikuntza bat adieraziko luke, Ertzillakoa baino antzinatasun handiagokoa.

GALLANDA

Herri basoen erabilera aldatu egin da historian zehar, Antzinako Errejimenen biztanleriaren beharrei erantzuten zien, egurra hartzeko edo irak nahiz fruituak biltzeko... XVIII. mendetik aurrera, oster, burdinoletarako lehengai bihurtu ziren zuhaitziak, eta XIX.ean gerren zergak ordaintzeko baliabide. Horretaz gainera, basoaren lurretan harrobiak zulatu ziren ere, eta batzuetan partikularrak baliatzen ziren (1893, «*multa a Sabino de Esturo y Bartolomé y Fco de Alverdi por extraer piedra de las canteras de Galindo*»).⁵ XX.ean koniferak sartzeari ekin zitzaion industrializazioagatik, Arriandiko paper-lantegia hornitzeko, esate baterako. Egun, trantsizio klimatikoa dela eta, bertako zuhaitzak landatzeko joera zabaltzen ari da astiro-astiro, eta horixe bera jazo zaigu Garaiko mugakide den kofradietako baso honetan, Lukuarrate eta Areatzagana lepoen artean kokatzen den Gallandan.

1994an nioen legez, oso gaitz egin zitzaidan arautzeko leku-izena aukeratzea, zeren dokumentuetan *Gaiunda Ciar*, *Gallunda*, *Gallanda*, *Gallindo*, *Gallinda* eta *Galindo* irakur zitezkeen XVII. mendetik aurrera. Ahoz ere zenbait aldaera jaso nituen: *Gallánda*, *Gallénda* eta *Gallínda*. Etimologiak ere zailtasun berberak ditu. Hala ere, Irigoienek izen propio bat proposatzen du: «*Ego igitur domno Galindo prolis senior Enneco Lopez*». (ETVC, 22 or.). Hortaz, Gallanda, Erdi Aroko *Galindo* izenetik etor litekeela iradokitzen du.

5. Bizkaiko Foru Agiritegia, Administrazio Artxiboa: AR-00241/025.

GAZTAÑATZA

Artatza eta Kukutza toki-izenetan bezala, hitzaren esanahiak ez dauka zalantza izpirik: gaztaña (*castanea sativa*) + tza (ugaritasuna, multzo handia); ‘gaztainondo ugariko lekua’.

Bertako baserriak hiru ditugu: Gaztañatzabeaskoa, Gaztañatzagoxeaskoa eta Gaztañatzatorre. Dokumentazioaren aldetik, hainbat grafiatan idatzita topa daitezke XVI. gizalditik hona: *Gaztañaza*, *Gastañaça*, *Gastañaza*... Agian, horrexegatik sortzen dira ezjakina den jendearen aldetik normatibizazioaren aurkako jarrerak, kontu ideologikoak tartean direlarik, norberaren abizena «betidanik» modu batean idatzi delako aitzakiarekin.

Gaztañatzatorre baserria (Iñaki Irazabal).

Beste alde batetik, leku-izenen bilakaeran gertatu zaidan bitxikeriarik handienetako bat bizi izan nuen Gaztañatzabeaskoan. Nire lekuko maite batek, Maria Etxenagusia Ereñagak, begi bat oker samar zuen, umetan behi batek adarkada bat jo omen ziolako. Hasieran, *bísko* entzuten nuenean, bertakoaren gaitzizena zela pentsatu nuen, gaztelaniazko *bizco* delakoaren parekoa, baina gerotxoago ohartu nintzen Beascoatik zetorrela (Beaskoa > Biasko > Biesko > Bisko).

Diakronian dokumentu zaharrenetik berrienerako bilakaera estandarra hau xe izaten da: *de Yusso* > *Beascoa* (*Beitia*) > *Becoa*. Beraz, ahozkoan *bekúe* izango litzateke gaur egungo emaitzarik ohikoena; ba, beti ez! Inguruko lekukoen esanetan, *Bi(e)skokuek* ziren bertako baserrikoak; 300 urte lehenagotik zetorren forma idatzia XX. gizaldian ahoz egokiturik.

GOIURIA

Ihurretako kofradien arteko bat dugu, eta osagai bikoitza dauka leku-izenak; goi (gaineko aldea) + uri(a) (biztanle-gunea); ‘goiko aldean kokatzen den biztanleen multzoa’. Bertako Uriguen baserriak duen *-go(i)en* atalak ere esanahi bera luke. Koldo Mitxelenaren hitzetan:

«*En cuanto a la terminación -guen parece proceder más bien de go(i)en que de -guren*».⁶

6. Luis Michelena, *Apellidos Vascos*, Txertoa, Donostia, 1973. 98 or.

XVII. mendeko dokumentuetan *Urigoen* izkiriatu zen, baina ahoz *Uribéne* esaten da.

Gogoan izan elizateak hiribilduak baino lehenagoko entitateak izan zirela, eta mendi aldeko biztanle-gune baten izenean *Uri(a)* osagaia agertuz gero, tokiak sekulako garrantzia zuela bai galtzadaren bat zeharkatzeagatik bai ermita batetik hur lurperatuak izateagatik bai zonalde hartako lehen bizilagunak izateagatik...

Ahozkoaz ari bagara, esan beharko dut, aurreko kasuan legez, harritu egin ninduela erabat lekuko batzuen *Gudxúri* formak, XVI. gizalditik dagoelako dokumentatua: 1555, *Guyuria echauarria*; 1609, *Çelaya de Guyuria*; 1638, *Echabarria de Guhuria*; 1704, *Guyuria*; 1796, *Varrio de Guyuria*...

IBAIZABAL⁷

Diktaduraren garaian euskal toponimoak ezkutatzeako obsesio patologikoa zuten agintariek: alde batetik, eraikitzen ziren errejimeneko etxebizitzetan hagonimoak txertatzen zituzten (*San Fausto*, *San Juan*...); bestetik, kale izenak gaztelaniara itzuli (esate baterako, *Calle del Medio Artekaleren* ordez), edo 1936ko Altxamendu Faxista gidatu zuten jeneralen izen-deiturak ezarri (*General Mola*, *General Yagüe* eta abar) edo aldeko apezpikuenak edo aspaldiko espainiar konkistatzaileenak... Eta, azkenik, jende guztiak erabiltzen zuena onartzea baino ez zegoenetan, espainiar grafiak inposatzen zituzten: *Callebarria*, *Goyencalle*...

Kontestu horretan, 50eko hamarkadan Ihurretan altxatu zen paper-lantegiari *Celulosas del Nervión* jarri zioten izena, Ibaizabal alboan izanik ere.

1937ko ekainaren 12an Francoren aldeko erreketeeek Bilboko Burdin Hesia apurtu zuten eta poztasuna adierazteko kantua sortu:

*Por el río Nervión bajaba una gabarra
rúmbala, rúmbala, rum. (bis)
Con once requetés de boina colorada
rúmbala, rúmbala, rumba
la rumba del cañón! (bis)*

Zenbait aldaera dituen faxisten aurkako bertsioak ere egiten izan dira denboraren harira, esaterako, gaztetako hauxe datorkit burura: *Por el río Nervión / bajaba un cerdo blanco / rúmbala, rúmbala, rum (bis) / era Francisco Franco / con su bikini blanco / rúmbala, rúmbala, rumba / la rumba del cañón. (bis)*. Edo beste hau: ... *bajaba una ballena / era Francisco Franco con la barriga llena...*

Baina, azter ditzagun hitzok. Hasteko, teknikoki Bilbokoa ez da ibaia, itsasadarra baizik. Horretaz gain, zein da ibaiari jarri beharko litzaiokeen toponimoa?

7. Alfonso Irigoyen, *De Re Philologica Linguae Uasconiae* II. 247 orrialdean.

Hainbat irizpide erabiltzen izan dira urteetan zehar (antzinatasuna, uren amaieraren kokalekua edo luzera), baina eztabaidak soluzionatzeko honako irizpide zientifiko hau hartzen da kontuan: batez besteko ur emariaren kopurua urteko, eta kasu honetan, Ibaizabal irteten zaigu garaile.

«Ez da Danubio deitzen / ez da Mississippi / Ibaizabal deitzen da nire sorterriko ibaia...» zioen Ruper Ordorikak 2006an plazaraturiko *Memoriaren Mapan* diskoan, eta zabala da bai Ihurretako ibaia, eta emaritsua.

Memoriaren gainean ari garenez, hortxe ditugu, froga gisa, XVII. mendetik gertatutako uriolek sortu zituzten kalteak, azkena 1983ko abuztuaren 28koa.

IHURRETA

Elizateari, kofradietako bati eta herri-guneari buruz ari gara XI. mendeko toponimoa aipatzean, 1072koa da testua:

«*monasterium in confinio Duranci, cum decania partis Bizcaie, nomine Jhurrueta...*». (ETVC, 15 or.)

Batzuetan u-ren ordeaz, o leitzen da. Adibidez, 1489-11-03 datako dokumentu batean:

«*herrmitanno de Sant Uyçente de Yorreta...*».⁸

Baina, zelan idatzi beharko genuke gaur egun bertakoen ahoskera ez galtzeko? Gaztelaniaz eta testu ofizialetan *Yurreta* idatzi da, hiru silabako hitza bihurtuz erdal ahoskeraz; euskal ahoskeran, osteraz, lau silabako hitza da beti: *Idxúrreta* edo *Idxórreta*.

Etimologiari dagokionez, lau hipotesi behintzat zabaldu dira. Lehena, Juan Ramón Iturriza⁹ historialariaren garaitik dator: (h)iru (zenbakia) + ur (emaria) + eta (lekua); Ibaizabal, Mañaria eta Zaldegi, «hiru ibaien emariak elkartzen diren lekua» litzateke. Bigarrenaren arabera, (h)iru + errota (bolu) + eta (leku), «hiru errota dauden lekua», eta Oromiño aldekoak besterik ez aintzat hartuta, hiru baino gehiago genituen elizatean. Hirugarren hipotesi baten ildotik, igor edo idor 'lehor' + eta 'leku' konposiziotik letorke, baina arraroa da hala izendatzea hainbeste ur duen lekua. Laugarren hipotesia, berriagoa, Jon Irazabalek jaso zuen Ihurretako 2022ko gidan eta landare bat litzateke gakoa: zihurri (*sambucus ebulus*)

8. Colección Documental del Archivo Municipal de Durango I, Fuentes Documentales Medievales del País Vasco, Eusko Ikaskuntza, 1989. 411 or.

Adibide honetan aipatzen den baseliza Mikeldikoa da, geroago Durango hiribilduan kokatuko zena.

9. Juan Ramón Iturriza y Zabala, *Historia general de Vizcaya y epitome de las Encartaciones*, Diputación Provincial de Vizcaya, Bilbao, 1967.

Alfonso Irigoien Etxebarria
Trenbideko etorbidea, 2-5º-B
48013 BILBO

Bilbon 1985-IV-9

Jose Luis Lizundia jaunari
Euskaltzaindia

Agur:

Joan den asteko ostiraletik igar. derarte Lekarotzen geundela eskatu zenidan bezala nik 1984-garreneko abenduan Bilbon Congreso de Estudios Históricos: Vizcaya en la Edad Media, Eusko Ikaskuntzak prestatu zuen hartan, aurkeztatu nuen ponentziatik aterariko 10 eta 12 epigrafeak bidaltzen dizkizut honen ondoan kopiaturik, Ihorreta-ri baitagozkio:

10. En otro de 1072, nº 208: Ego quidem gratia Dei Sancius rex, simulque uxoris mee Placentie regine, amore divino compuncti, ac scelerum nostrorum numerositate recordati, sic facimus donationem pro remedio anime nostre ad atrium sanctissimi patronis Emiliani, et tibi patri spirituali Belasio abbati necnon et omnibus tibi subiectis clericis, in ibidem die noctu Christo famulantium, idcirco concedimus et confirmamus ad atrium predicti confessoris monasterium in confinio Duranci, cum decania partis Bizcaie, nomine Jhurrueta (34), reliquias S. Martini ferens et thesaurum omne ad eum pertinente, cum exitu et regressu, cum terris, ortis et pomiferis arboribus, montibus et pascuis omnibus antiquo usu determinatis, molendinis cum aquarum productilibus patefactis,

- 1 -

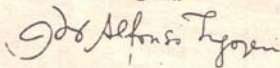
sautis cum glandiferis, arbustis et amenibus pratis, et quicquid ad eum pertinuit vel pertinere debuit, cum tota integritate et ingenuitate concedendo stabilimus per omne seculum, amen.

12. En otro de 1075, nº 221: Hec est carta exquisitionis vel roborationis pro illo loco de Arandia. Postquam concessum fuit illum monasterium S. Martini de Hurrieta (35) ad atrium S. Emiliani a Sancioni rex, contigit ut abate de Abadiano domno Munio ut veniret ad Arandia construendum monasterium.

En este documento, como se ve, se registra Hurrieta para lo que en el nº 208, véase 10, es Jhurrueta, mientras que Llorente, que debió conocer el Cartulario gótico, da en ambos casos Ihurreta, actual Yurreta, vasc. I/dz/orreta. En la Fog. de 1704 se registran: Torre de Arandia, Ferreria de Arandia, y Arandia goytia, caserio, en la cofradia de Orosqueta, Yurreta. Arandia originariamente indica la situación, 'allende', a pesar de que ulteriormente pueda recibir goytia, 'de suso', y es opuesto a Onandia, 'aquende', cfr. Berroxa Arandia, Berroxa Albiz y Berroxa ausocoa en la Fog. de 1704, las avecindadas enteras a la Villa de Guernica, en Ibarruri, véase índice.

Besterik gabe, bihotzez,

Alfonso Irigoien

- 2 -

+ eta (ugaritasuna). Hasierako txistukaria desagertzea ez dut bideragarri ikusten, baina bada beste landare bat hurbilekoa eta uretakoa dena: Ihi (*juncus effusus*); beraz, ihi + ur + eta, apika?

Hala ere, Euskal Herri osoko mapan agertzen da izen hori: Ijur, Ijurra, Ijurko, Montejurra, Ijurreta, Ihurre, Igorre... eta erabaki desberdinak hartu dira ofizialki idazteko orduan: Gipuzkoako Olaberrian eta Arabako Gasteizen IHURRE onetsi zen; Bizkaian, aldiz, IGORRE ebatzi zuten Arratiako herriarentzat, oker nabarmena bertako askoren ustez; eta gure kasuan, Iurreta idaztea erabaki zen, hiatoa markatu gabe, eta era horretan ere oker-okerra dela pentsatzen dugu batzuek, hiru silabatan ahoskatzea bultzatzen delako. Nik neuk, IHURRETA idatziko nuke, Irigoienek berak proposaturiko moduan.

IHURRETABURU

«Igorretako baserri bat Toledo deitzen zela akordatzen naiz...» idatzi zuen orain hogeita piko urte Sarrionandiak. Denbora luzez urrun egonda ere, ez zuen ahazturik txikitan entzundako baserri izena.

«*Anaitasunan*-eta, Arratiakoa Igorre idazten zelako idazten genuen horrela, Igorreta, ezjakintasunetik. Oraindik ere ez dakigu askoz gehiago, baina nik ere Ihorreta edo Ihurreta idatziko nuke», diosku gure idazle kutunak egun.

Ihurretaburu aitatzean, gure irakurleak ere berehalaxe konturatuko dira arauturiko toponimoaren lehen osagaia elizatea bera dela; are gehiago, ingurua ezagutuz gero, erdigunea den plaza baino gorago egoteagatik duela bigarren atala: Ihurreta + buru; 'gaineko aldea'.

Dokumentuak begiztatuz gero, honako izenok aurkitzen ditugu: 1704, *Yurretaburu*; 1746, *Yurretaburu*; 1795, *Yurretaburu*; 1796, *Toledoena*; 1799, *Toledoena*; 1810, *Yurretaburu-Toledoena*...

XVIII. mendean idazten den *Toledoena* bizirik dago ahozko erabileran; hori bai, laburtua: *Tólona*.

Toledotarra den Antton Mari Aldekoa-Otaloraren berbetan, Ihurretaburun dolarea zegoen txakolina egiteko eta hortxik omen letorke leku-izena.

JANDITEGI

XVI. gizalditik datorkigun toponimo honek hiru osagai ditu: ja(u)n + handi + tegi; 'jaun handi baten eremua', hain zuzen. Nire hipotesiaren arabera, maiorazgoa izan zitekeen gune horretan hasieran izen bereko baserri batzuk kokatzen ziren eta bertaratzeko arku bat zeharkatu behar zen, Mallabiena izenaz ezagutzen dena, baina antzina Janditegikoa izango zena, segurutik, autopistaren ordainlekuko biribilgunetik N-634 aldera dagoe-na. Mallabiena leku-izena XX. mendean zabaldu zen, Mallabitik etorri baitziren bizitzera Ihurretara Unamunzagatarrak.

XVIII. mendera arteko idatzitako datuetan ez ziren eraikinak bereizten; XIX. mendeko estatistiketan zein izkrituretan, ordea, bai: 1866an *Janditegui goxeascoa* / *goxeascoa* eta 1874an *Ganditegui Viascua*. Bukatzeko, XX.ean, behekoak *Dxandite(g)i* izaten jarraitu zuen, baina goikoa batzuetan *Chompolo*. Ahoz barra-barra erabiltzen den *Txonpólo* horren jatorria inork ezin izan dit azaldu.

Janditegiko arku
(Markos Basterretxea).

Anton Mari Aldekoa-Otalorak dioskun eran, baserri osteko zuhaiztian elkartzen ziren Ihurretako dantzariak (Jose Felix Zamalloaren garaikoak) San Salvador egunaren hurrengo domekatik aurrera San Migel jaietarako saioak prestatzen hasteko, 50eko hamarkadara arte-edo.

LAMINOSTETA

Betidanik erakarri nau toponimia eta mitologiaren arteko loturak, eta Pirinio aldeko ibilaldietan, Sorginzulo, Laminiturri eta Deabrukoba bezalako izenak mapetan ikusteak, baina ez Ihurretako ikerlanean, ezta Zaldibarkoan ere ez nuen antzerakorik aurkitu. Durangokoan, oster, 1489an *Lamioxen* eta 1519an *Lamioxin* begien aurrean izateak sekulako zirrara sorrarazi zidan.

Barruko harrak agiritegietara bideratu nau behin eta berrir, eta hara non Durango eta Ihurretaren arteko mugako toponimoak kuxkuxeatzen ari nintzela, 1725ean Jauregietxe alboko ortuaren atzeko aldea *Laminosteta* deitzen zela egiaztatu ahal izan nuen.

Anekdotak gisa, Ibaizabal aldeko Zubiaurre kaleko etxe-multzoaren azpian babesten dira paitak urak indartsu etortzen direnetan; laminen parajea, hain zuzen ere.

Montoiko zubia (Foto Sol).

LASIARZELAI

Muinoek inguratutako lautadaxo batean mahai bat eta sei aulki daude, denak harritzkoak: aspaldiko garaietara eramaten gaituen irudia. Sinbolismoz jositako toki horretan ospatzen da urtero irailaren bigarren domekan Kofradia Eguna; 2020an eta 2021ean ezin izan zen, koronabirusagatik.

Etimologian murgilduz gero, hiru osagai lituzke toponimoak, nire ustez: la(t)s (errekaxoa) + zi(h)ar (zehar, trabes) + zelai (laua edo larrea); ‘zeharka luzatzen den errekaetoaren lautada’. Egia esan, horrelakoxea dugu ingurua.

Ahozko erabileran, zenbait aukera ditugu egun eta, Asmokil izenaren atalean esan bezala, eutsi egiten diote oraindik sabaiko ahoskerari: *Láxiarselái, Láxiarselái, Láxiarselái, Láxiarselái, Láxiarselái, Láxiarselái*... Dokumentuetan arakatzen hasita, nire ikerlaneko aipamen zaharrena 1560koa duzue: *Lasiar* edo *Lasyar*. Bengoetxeak, ordea, 1858ko beste datu bat eskaintzen digu: *Laxiercelay*. *Lasiar* basoa udalerri mugako alde bietan hedatzen zaigu, Garain eta Ihurretan.

LUKUARRATE

«Goiuriko azken baserria Luku deitzen zela akordatzen naiz...» esaten da *Akordatzen* liburuan.

Goiuriko inguru hau zokoratu samar zegoen BI-3341 errepideko Goiuri eta Garaiko atalak elkartu zituzten arte. Lepo honetatik Oromiñorako lotura, berriz, aspaldikoa dugu. Lukukorta, adibidez, 1648an dokumenta daiteke.

Azter dezagun, ba, Lukuarrate izena. Luku (Gallanda eta Atxeko Zabala mendien arteko Lukuarrate lepo azpian kokatuta dago Luku baserria), esanguraz, Mitxelenaren ustez, ‘basoa’ edo ‘oihana’ + (h)arrate ‘haran batetik beste batera igarotzeko dagoen pasagunea’; (h)arr(i) + ate, ziur aski.

Nire lekuko guztien ahozko emaitzak honako hauek: *Lukuárreta* edo *Lukuárta*. Silaben nahastea XIX. mendeko dokumentuetan sortu zen, kasurako, 1863an LucuarrAtEondo, baina 1864an LucuarrEtA.

MAGUMAKO PORTALETAKO

Pandemiak kolpaturiko gizartean bizi gara eta aisialdia bilatzen dugu etengabe. Norberaren bizilekutik ihes egiteari deitzen diogu turismoa eta hainbatetan bes-teen bizimodu, eraikin, ohiturak eta abar ezagutzera abiatzen gara. Baina kanpora joateke, bertan «Ardoaren eta Arrainaren ibilbidea» (GR 38) egin dezakegu, esate baterako, Arabar Errioxatik Bizkaiko kostalderaino luzatzen dena. Erdi Aroko mandazainek arraina eramaten zuten gurdietan Bizkaiko portuetatik eta bueltan ardo edo garia ekartzen lautadatik.

MUXIKA

Txarroaga

Apaskola

Magumako
Portaleta

AKAMENDI

BERRIZ

Lukukorta

ASMOKIL

Lasiarzelai

SELAÑO

Orobiourrutigoikoa

Aretxabaleta

ARTATZA

AMOREBIETA
ETXANO

OROMIÑO

GALLANDA

GARAI

Bekoerrota

ATXEKO ZABALA

Lukuarrate

Trazaola

ASKORRA

Luku

BAKIXA

GAZTAÑATZA

Gaztañatzatorre

Urigoen

GOIURIA

Madariaga

URIBE

Guardia

Matxiñena

Ertzilla

ARRIANDI

Urzelaieta

AMATZA

Bargundja

GARAIZAR

Iparragirre

ARANDIA

Arandiabarrenengoa

IHURRETA

Ihurrefaburu

BERESIGANA

OROZKETA

Padureta

Arripausueta

Laminosteta

Montoia

IBAIZABAL

Gibela

Otalora

Kukutza

SAN ANDRES

DURANGO

ABADIÑO

Orozketatxebarria

Arrietxe

Ba, aipatu ibilbide horretako Urdaibai eta Durangerri arteko harraterik garaiena Magumako Portaleta deitzen da;¹⁰ ez Ataria, azken urteotan jarritako seinale batzuetan irakur daitekeenez. Zenbait lekukoren arabera, euren aitajaun-amandreen esanetan, ardoen kontrabandoa egiten zen bertatik. Garaiko Rufina Duñabeitia Agirrebeitiak hauxe utzi zigun esanda 2001eko grabazio batean: «*Méumetik bendéjies paseta'zuazen kontrábanduèn arduiek mánduetan hartute*».

MONTOIA

Leku-izen batzuen nondik norakoak jakitea oso gaitza izaten da batzuetan, espezifikoa eta generikoa nahasteagatik. Adibide argienetarikoa Maspe kalearen alboko zubiarekin gertatzen zaigu. XVI. mendeko dokumentuetan «*punte que llaman Yurretacoçubia*» topa dezakegu behin baino gehiagotan. Jendeak, ostera, *Montoi* erabiltzen du egun barra-barra. Zein da, orduan, azalpena? Nire iritziz, aldaketa XIX. mendean gertatu zen. Alde batetik, zubi zaharra 1875ean botatzea erabaki zen, jausteko arriskuan zegoelako; eta bestetik, garai hartan ohikoa baitzen zubi nagusiei *pontón* izendatzea. $P > m$ aldatuta ahoskeran, euskaldunek zubi berriari *Montón* esango zioten, eta hortixik auzune osoari ere Montoi deitzea.

OROMIÑO

Toki-izen honen eremu geografikoa udalerritik harantzago hedatzen da, bertoko zenbait baserri Amorebieta-Etxanokoak dira eta. Edozelan ere, eraikinen gune nagusiena Ihurretan dago. Beste aldetik, kofradia honetan pilatzen zen burdinolen kopururik handiena: Bustindegi/Etxebarriko ola, Erdikola, Olabarria eta Trazaola.

Izena arautzeko orduan, hainbat zalantza izan dira urteen joan-etorrian. Batzuetan idatzizko formara jota: *Orobio*. Besteetan, ordea, ahozkoa hobetsita: *Oromiño*. Hori bai, baztertu egin da zeharo gaztelaniaren eraginez batzuen batzuek erabilitako *Orobios*. Bizkaiko beste udalerrri batzuetan ere gertatu da okertze hori: *Arriposuetas*, *Erletxes*, *Fanos*, *Magunas*...

Dokumentuetan grafien txandatze etengabea izan dugu XVI. mendetik hona: *Orobio*, *Orouio* eta *Orovio*.

Esangurari dagokionean, latindar kristau jabeen antroponimo batetik letorkeelako hipotesia luzatzen digu Mitxelenak, eta Irigoienek Elorrioko Arabio leku-izenarekin erlazionatzen du.

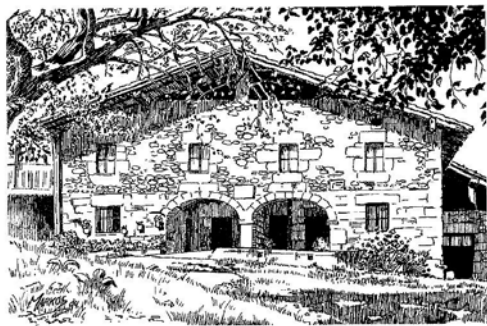
¹⁰ Jose Luis Lizundia Azkondo, «Bide zaharren azterketaz, Lekeitiotik Arabarakoa adibidez», *Odon Apraizi Omenaldia*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 1981. 221-223 or.

OROZKETA

Ihurretak Ibaizabalen ezker aldean duen kofradia bakarra dugu; gogoratu ezazue Landako/Murueta aldea Durango bihurtu zela 1990ean.

Orozketako kofradiak biztanle-gune bi ditu: Arandiak presa, zubi, errota, burdinola, dorretxe eta ermitarekin batera eremu feudala osatzen zuen, aipatu den bezala; mendialdekoan, ostera, nekazaritza eta abelzaintza ziren eta dira jarduera nagusienak sakabana-tutako baserrietan. Arandiako San Julian/Santa Apolonia ermitak oraindik zutik dirau; Santiago, aldiz, desagertuta.

Dokumentuetan usu agertzen zaigu toponimoa; beti ere, txistukariaren dantza etengabea: 1555, *Orozqueta*; 1628, *Orosqueta*; 1638, *Orozqueta*; 1704, *Orozqueta* - *Orosqueta*; 1745, *Orozqueta* - *Orosqueta*... Ahozko erabileran bai lehen bai gaur egun laburtzeko joera nabaria da: *Oósketa* edo *Ósketa*. Hitzaren osagaiak banatuz gero, Orozko toki-izenaren aldakia delakoan nago: Orozko + -eta, baina interpretazioan datorkigu koska eta hipotesietara jo behar dugu. Mitxelena ez da *oro* horren esanahia ematera ausartzen, baina, Jean-Baptiste Orpustanen aburuz, balizko **oru* batetik eratortzea fonetikoki bideragarria litzateke, 'orube' edo 'lursail' adierarekin + o(t)z ('bero ez dena') + ko (leku-genitiboa) + eta (ugaria/lekua); 'lur-eremu hotza den tokia'.

Orozketako Otalora baserria (Markos Basterretxea).

OROZKETAETXEBARRIA

1463ko honako datu hau aurkitu nuen Durangoko toponimia ikerlana egitean: «*deçiende de cerca de la dicha casa del sel de Guibela*».¹¹

Bertan bizi zen Cristobal Jaio Gorospe artzainaren hitzetan, populuak Gibela erabiltzen zuen, baserri alboko basoan gibelurdin (*Russula virescens*) ugari topa zitekeelako, eta horrelaxe sortu omen zen leku-izena. Hala ere, etxearen izkriturretan Orozqueta-Echebarria ei zegoen idatzirik.

Nire aldetik, XIX. mendean aurkituriko *Mazorri-Echevarria* formek, beharbada, zerikusirik izan lezakete toponimo honekin, 1927an *Guivela Matzorri nueva* batera agertzen direlako sute-aseguru batean. Ondorioz, Ihurreta Udalak etxe alboan jarritako zutoinean agertzen diren Gibela eta Orozquetaetxebarria berrerrabili ahal

11. *Colección Documental del Archivo Municipal de Durango* IV. 94 or.

izango genituzke: XV. mendeko toki-izena baserriari emanda, eta bestea beherago egin zen eraikin berriari.

PADURETA

1483ko kronikek dioten moduan, hain katolikoa ez ei zen Gaztelako Isabel infanta hurbildu zitzaigun Durangaldera, Lariz dorretxean oturuntza eta gau ederraz gozatzeko asmoz eta, bide batez, foruak sinatzera. Euskaldunok etxekoekin ez dakit, baina kanpoko handikiekin hain otzan eta abegikorrak garelako harrotasuna erakusten dugunez beti, ba, tropelean joan ginen gaur eguneko Ihurretako gasolinera eta Arandia zubiaren arteko errege-bidera.

Infantaren bisitari esker jakin dezakegu toponimoaren bilakaera, ez litzateke asmatzeko batere erraza izango bestela:

«fue pregonado como venia la ynfanta que salliesen a recibir a Paduraeta [...] e salieron a la llana de Paduraeta [...] jura mento de guardar a la dicha tierra e villas de Durango en todas sus libertades». (CDAMC, 353 or.)

1994ko nire lekukoek esan zidaten zonaldea *Pag(u)eta* deitzen zela ibaiaren aldean pagoak zeudelako. Errealitatea, oster, bestelakoa genuen: Padureta, ibai alboan, pagoak barik, urgune zabala omen zen: Padura (zingira, urtegi) + -eta (lekua).

URIBE

Uribe, osagaiengatik, uri + be(h)e, Goiuri leku-izenaren bikotea genuke: kofradia bat mendialdean kokatuko bailitzateke; bestea, aldiz, beheko aldean. Gainera, biztanle-gune bietan daude ermitak: Santa Marina eta Andra Maria.

Hori ez ezik, Arandian gertatu bezala, eremu horretako baserrien lehen osagaitzat ere ager dakiguke dokumentuetan: 1704, *Vribearanzamendi*.

1993an bertako Juan Zamalloa Bernasek azaldu zidan legez, baserriaren benetako armarrria karta jokoan eginiko apostu batengatik galdu zuen jabeak. Gaur egun, Elorrioko alde zaharreko atarte batean ei dago; baserrikoa, aldiz, kopia berria da.

URZELAIETA

50eko hamarkadan eraiki zenetik usaintzen izan ditugu Ihurretako paper-lan-tegiaren ke sarkorrak eta ikusten izan dugu Ibaizabal bits zuriz estalia. Isuririk latzenak 1990 eta 1991 urteetan gertatu ziren, eta 2006ra arte ez zuten konde-natu delitu ekologikoagatik *Celulosas del Nervión*, gero *Smurfit Kappa Nervión* bihurtuko zen enpresa.

Baina, zer zegoen bertan Arriandiko industrializazio zoroa abiatu aurretik? Bizkaiko Foru Artxibo Historikoaren Ybarra familiarenean agertzen da erantzuna:

«El molino llamado Urcelayeta [...] molino harinero que viene disfrutando del aprovechamiento de aguas desde 1867 época en que fue construido dicho molino por Fermin de Urcola y Ferran...».

Ba, Urzelaieta zeritzon errota ez ezik, «Etxebarriak» deitzen ziren baserri bi ere kokatzen ziren gaur eguneko ur zikinen araztegiaren aldean; horrez gainera, zubia (egurrezkoa zela aipatzen da XIX. mendeko dokumentuetan), ur-jauzia (3,60 metrokoa) eta andapara ere bai.

Ingurua aztertuz gero, ondo ulertzen da toponimoa: Ur + zelai (laua) + eta (lekua); 'ura lautadatik luzatzen den tokia'.

ZALDEGI

2002an Zaldibarko toponimia batzean, antzerako atakan ibili nintzen orduan ere, hau da, ea lehen osagaiak zaldi edo behorrekin zerikusirik zuen, zeinak ondorio zuzenak zituen herriko armarría nolakoa izan behar zuen erabakitzeko. Zaldi-behorren hipotesi hori irudimentsutzat jotakoan, beste bide batzuetatik abiatu nintzen; Mitxelenak zehaztutakotik, hain zuzen:

«Zaldu procedente sin duda del lat. Saltus». (163 or.)

Zaldegin, orduan, honako hauek dira osagaiak: Zald(u) (animaliak abaroan egoteko zuhaiztia) + (h)egi (mendi-magala).

Ahozkoan, *Sáldai* edo *Sáldei* barra-barra esanagatik, ez dut uste idatzizkoan fonetismoa islatu beharko litzatekeenik; beraz, Zaldegí.

San Andres inguruko arbolak (Santos Okina).